

Dieter Schlesak
CAPESIUS
AZ AUSCHWITZI PATIKUS

Fordította
Hajdú Farkas-Zoltán

BOOKART'
Csíkszereda, 2008

A mű eredeti címe
Dieter Schlesak: Capesius, der Auschwitzapotheker
© Verlag J.H.W. Dietz Nachf. Bonn, 2006

Szerkesztette és az előszót írta
Tibori Szabó Zoltán

A verseket fordította
Kovács András Ferenc

A fényképeket a
Schindler-Foto-Report és a
Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden
bocsájtotta rendelkezésünkre.

Köszönetet mondunk
Kovács András Ferencnek
a gyűjteményéből rendelkezésünkre bocsájtott képeslapokért.

A borítót *Hajdú Áron* tervezte,
Janitsek András grafikájának felhasználásával.

ISBN 978-973-88358-5-6

© Bookart Kiadó, 2008
Magyar fordítás © Hajdú Farkas-Zoltán, 2008

Az emberi méltóság nyomában – Dieter Schlesakkal

A könyv, amelyet a kedves olvasó most kezébe vett, szívszorító, lélegzetelállító, fejfájást, émelygést, hányingert okozó. És álmatlanságot is előidéző, annak, aki a leírtakba mélyebben belegondol, netalán beleképzei magát a történetbe, azokba a helyzetekbe, amelyekről olvas. Felmerül tehát már kezdettől a kérdés: lehet-e, szabad-e ilyen könyvet jó szívvel olvasásra ajánlani, hasznos-e elolvasni, vállalni rémséges hatását? Válaszom erre egyértelmű: nemcsak szabad, hanem kötelező. Az egymást követő generációk ugyanis óriási csapdát állítanak önmaguknak, ha nem akarnak a megtörténtekekkel szembenézni, és ezzel egyidejűleg szem elől tévesztik: az emberiség sajnálatos módon hajlamos arra, hogy a rémségeket megismételje.

Dieter Schlesak erdélyi származású szász író minden bizonnyal szintén feltette magában ezeket a kérdéseket, amikor dokumentumregényét megírta. Dokumentumregénynek tartom ugyanis a művét, mert ez a kötet szinte kizárólag dokumentumokból és tanúvallomásokból áll össze, ezek kollázsa tulajdonképpen, s ennek következtében a fikciót, mint a regényírás egyik alapvető eszközét csaknem teljes mértékben mellőzi.¹ Nincs is szüksége rá, mondhatnám, hiszen a valóság, amelyet bemutat, százszor, ezerszer, milliószor megrázóbb annál, amit ember elképzelni képes.

¹ Adam a regény egyetlen fiktív szereplője, az Auschwitzról megjelent könyvekből és dokumentumokból összegyűjtött lágerélményeket a szerző benne sűrítette össze.

A történet dr. Victor Capesius segesvári származású gyógyszerészről szól, aki 1907-ben az erdélyi Szerdahelyen¹ született, és 1985-ben a nyugat-németországi Göppingenben hunyt el. Középiskolába Nagyszebenben és Segesváron járt, utóbbi helyen 1925-ben érettségizett, majd a kolozsvári egyetemen gyógyszerészetet tanult. Egyetemi tanulmányainak befejeése után, 1931-ben, egyéves katonai szolgálatra hívták be a román hadseregbe (az egyetemet végzetteknek kijáró hadnagyi rangban), de néhány hét múlva szabadságotlák, hogy tanulmányait 1931–1933 között a bécsi egyetemen folytathassa. 1933-ban itt szerzett doktorátust, hogy aztán 1943-ig a Bayer Werke Leverkusenen, illetve az IG Farben németországi gyógyszergyárak ügynökeként járja be Erdély és Havasalföld (főképpen Bukarest) patikáit. Megnősült, volt bécsi kolléganőjét vette nőül; felesége, a félzsidó származású dr. Friderike Capesius Segesvárra költözött, s ott maradt 1945 után is, mindaddig, amíg családegyesítés révén kitelepedett Nyugat-Németországba.

Capesiust 1941-ben a román hadsereg mozgósította. Cernavodára vezényelték, ahol fél éven át a katonai kórház gyógyszer-tárát vezette. 1942 januárjában századossá léptették elő, és leszerelték, de másfél évvel később, 1943 augusztusában ismét behívót kapott. Ezúttal a német–román államközi megállapodás értelmében, erdélyi százként, a Waffen-SS-hez. Rövid kiképzést követően, hauptsturmführeri rangban, a Harmadik Birodalom központi egészségügyi elosztójának varsói kirendeltségéhez osztották be szolgálatra. Innen került Auschwitzba, ahol (1944 novemberétől SS-Sturmbannführerként) a haláltábor 1945 januári kiürítéséig az SS-gyógyszertár vezetője és a láger SS-különítményének tagja volt.

Auschwitzban az egyik legrafináltabb gyilkosnak bizonyult, aki mosolyogva küldte gázhalálba a hírhedt birkenai rámpára megérkezett szerelvények elcsigázott zsidó vagy zsidónak tartott utasait, köztük szép számmal egykori erdélyi ügyfeleit is, illetve azok családjait. „Egy óra múlva viszontlátjátok egymást”, mondogatta a

¹ Német neve Reußmarkt, román neve Miercurea Sibiului.

halálra rémült deportáltaknak, amint ezt később több túlélő is egybevégoan tanúsította. Sok jel szerint célja a meggazdagodás volt, hozzá kerültek ugyanis a gázkamrák és a krematóriumok „piszkos munkáját” végző különleges osztag (Sondekommando) tagjai által az áldozatok szájából fogínycafatokkal együtt kitépett aranyfogak, -koronák és -protézisek.

Capesius ebben az időszakban élet és halál uraként vett részt a rámpán tartott szelektálásokon, s az általa őrzött halálos vegyszert, a Cyklon B elnevezésű gázt nem egy alkalommal személyesen szórta be a gázkamrák e célt szolgáló nyílásain.

Gyógyszerészünknek 1945 januárjában sikerült Berlinbe jutnia, ahonnan más náci vezetők társaságban Schleswig-Holsteinba menekült. Ott esett angol hadifogságba, de 1946 májusában kiszabadult, és Stuttgartban telepedett le. Még az év nyarán ismert rá Münchenben az egyik volt auschwitzi fogoly. Ezúttal az amerikai katonai rendőrség vette őrizetbe, de miután az ellene folytatott vizsgálatok eredményre nem vezettek, 1947. augusztus 2-án az internáltak ügyeit tárgyaló bíróság határozatban mondta ki ártatlanságát, és ismét szabadlára került.

Ezt követően saját nevén élt és dolgozott egy stuttgarti gyógyszerárban, hogy aztán 1950 októberében Göppingenben megnyissa gyógyszerárát, valamivel később pedig Reutlingenben kozmetikai szalonját is. 1958-ban már 400 ezer márkás forgalmat bonyolított le, ami még az akkori németországi „gazdasági csoda” körülményei közepette is rendkívülinek számított. Hirtelen meggazdagodását soha nem tudta megindokolni, így azt a túlélők az auschwitzi aranyfogsorokat tartalmazó, a rohadó fogínycafatok miatt rettenetesen büzlő bőröndök eltulajdonításával magyarázták.

Capesiust, újabb feljelentés nyomán, 1959-ben tartóztatták le, két fiatal vizsgálóbíró – Fritz Vogel és Joachim Kügler – parancsára: kollektív gyilkosságban történő együttműködés vádjával vizsgálták és állították bíróság elé, hogy aztán az 1965-ben Majna-Frankfurtban rendezett ún. Auschwitz-perben kilenc év börtön-

büntetésre ítélik. Két védőügyvédet is fogadott, Hans Laternsert és Fritz Steinackert, és a börtönből állandóan levelezett, hogy menekülését szolgáló tanúkat keressen.

Az erdélyi magyar olvasó már Löwy Dánielnek a kolozsvári zsidóság tragédiáját bemutató könyvéből¹ is tudomást szerezhetett arról, hogy a per során Capesius minden vádat tagadott. Azt állította, az ő feladata mindössze annyiból állt, hogy a deportáltak csomagjaiból a gyógyszereket begyűjtse, s kizárólag e célból tartózkodott néha a rámpán, de a szelektálásokon soha nem vett részt. Mára már jól ismert tény, hogy az Auschwitzba érkezőknek minden csomagjukat a vagonban kellett hagyniuk, azok átkutatását az ún. Kanadakommandó tagjai végezték, ám nem a rámpán, hanem az erre a célra kialakított raktárakban. A frankfurti tárgyalás 112. napjának koronatanúja Pajor Pál nagyváradai gyógyszerész volt, akit az auschwitzi rámpán szintén Victor Capesius szelektált. Pajort jobbra küldte, feleségét és 13 éves kislányát pedig balra – a halálba.² Pajor Pál tanúvallomását a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1965. november 17-i száma teljes terjedelmében közölte:

„[...] Egyszerre magam előtt látok egy nagyon elegánsan öltözött SS-tisztet, aki egyik kezével jobbra, a másikkal balra int, amint a deportáltak egyes sorokban feléje közelednek. Később tudtam meg,

¹ Löwy Dániel, *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Koinónia, Kolozsvár, 2005.

² Hasonló tanúvallomást tett e sorok írójának a néhai kolozsvári Markovits Katalin, akinck ifjú férje gyógyszerész volt, és felismerte Capesiust az auschwitzi rámpán. „A férjem még Kolozsvárról ismerte Capesiust, én addig sose láttam. Amikor megérkeztünk Auschwitzba, Capesius ott állt a peronon. Gyorsan megértettük, hogy elválasztanak, megcsókoltuk egymást. Capesius ezt látta. A húgomra nézett kérdőn, ő pedig elmondta neki az okát: – Fiatal házasság. – Akkor azt kérdezte: – Gyerek van? – Sokáig azt mondtam magamban, soha sem fogom megtudni, milyen céllal tette fel ezt a kérdést. Hogy amennyiben lett volna gyerekem, mondja azt, hogy adjam oda az öregeknek, vagy pedig hogy küldjön engem is a gyerekekkel. A Löwy Dániel könyvében lévő vallomásokat olvasva döbbentem rá, hogy bizony engem is a gázkamrába küldött volna.” Vö.: Nászútra Auschwitzba mentünk. In: *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar-román határon 1940-1944 között*. Minerva, Kolozsvár, 2001, 179.

hogy ez az intézés ideiglenes életet vagy azonnali halált jelentett, s hogy e műveletet *lágernyelve*n szelekciónak nevezik. Ahogyan a sorban topogva közelebb értem a tiszthez, az éles fényben azonnal felismerem. Szinte hihetetlen volt számomra, hogy őt ilyen helyen és ilyen körülmények között látom viszont. Még fel sem ocsúdtam a meglepetéstől, és már előtte álltam. Nyilván ő is azonnal felismert engem, mert magyarul a következő szavakat intézte hozzám: »Ugye, maga gyógyszerész?« Én erre halkán annyit feleltem: »Igen.« Ő azonban folytatta: »És nagyváradi, nemde?« Miután igenlő választ adtam, fejével elégedetten bólintott, majd hangosan elnevette magát. »Ott a sarkon...« – tette hozzá nem titkolva, hogy még a patikára is emlékszik, ahol annyiszor találkoztunk. És már intett is kezével jobbra mutatva, egy szelektált férfcsoport felé: »Álljon közéjük!«¹

Elítélését követően azonban Capesius nemsokára kiszabadult, mert – bár a szövetségi bíróság (Bundesgerichtshof) az elsőfokú bíróság döntését helybenhagyta – a büntetéséből levonták a korábban internálásban és vizsgálati fogságban töltött időszakokat. Az erdélyi igazságszolgáltatás viszont az auschwitzi patikust sosem érte utol. A háború után a Kolozsvári Népbíróság kénytelen volt őt háborús bűneiért távollétében – *in absentia* (a bíróság szóhasználata szerint „*in contumaciam*”) – halálra ítélni. Persze, az ítélet végrehajtására egyetlen alkalom sem adódott; ezt az alkalomhiányt a Nyugatra menekült erdélyi és magyarországi nácik jelentős mértékben az idejekorán beköszöntött hidegháborúnak is köszönheték.

Capesius szabad és jó módú emberként halt meg tehát Göppingenben, 1985. március 20-án.

Dieter Schlesak elévülhetetlen érdeme, hogy évtizedek lázas munkájával felkutatta azokat a kortanúkat, akik számára dr. Josef Mengele és dr. Victor Capesius nem pusztán két név volt a sok közül, hanem éjszakánként megismétlődő rémálmaik főszereplői,

¹ I.öwy, i.m., 379–380.

és megszólaltatta őket, hogy aztán emlékeiket számtalan hivatalos vagy magánlevéltárban őrzött dokumentum tartalmával összevesse.

A szerző kiváló történelmi tényfeltáró munkát végzett. Kutatásainak eredményét úgy öntötte formába, hogy a történetek olvasója saját véleményét lehetőleg csak a rögzített tanúvallomások és a fellelt dokumentumok alapján kényszerüljön kialakítani. Akár kegyetlennek is tűnhet az a szenvtelenség, amellyel a történetekről a szerző a véleménynyilvánítást mellőzi. Holott Dieter Schlesak éppen ennek az eszköznek a segítségével próbálja meg teljes mértékű és általános értékű önreflexióra rávenni olvasóját, rávezetni őt arra, hogy gondolja végig a történeteket, nézzen szembe őszintén a tényekkel, s azokból vonja le a kézenfekvő, a mindenképpen szükséges következtetéseket.

Megdöbbenő jelenetek, elképesztő történetek követik egymást ebben a kötetben. Elolvasásuk közben az ember ráeszmél, hogy a túlélők és a kortanúk eltűnésével mekkora veszély fenyeget valamennyiünket. Hiszen a személyes tanúságtétel nélkül Auschwitz, Birkenau, Monowitz, Dachau, Bergen-Belsen, Sobibor, Theresienstadt, Buchenwald és a többi sok-sok haláltábor és halál által gyakran látogatott munkaláger pusztán településnév marad, ahol talán – jobb esetben így gondolnak majd rá a mai és a következő generációk – valamilyen szörnyűséges cselekedet egykor megtörtént. Vagy nem túlságosan sokat mondó számadat, hiszen a személyes tanúságtétel híján a holokaustt rengeteg borzalma is száraz adatsorrá töpörödhet – hatmillió elpusztított zsidó, hatszázezer meggyilkolt magyar zsidó, köztük 130 ezer erdélyi zsidó áldozat –, olyan elvont és távoli történet szenvtelen mérlegévé, amelynek megkérdőjelezése és tagadása már semmiféle nehézséget ne jelentsen. Különös aktualitást ad e műnek az a tény, hogy szemünk láttára felnőtt, a 21. században eszmélő generációk kérdőjelezik meg a holokausttot, és állnak be önként az újnáci mozgalmakba.

Ezért ajánlom Dieter Schlesak kötetét elsősorban a fiataloknak, akiknek a körében – újságíróként és oktatóként egyaránt – ezen

a téren gyakran elszomorító ismerethiányt tapasztalok. Ennek az oka nagyrészt a hazai oktatás téma iránti érzéketlenségében keresendő, de a felelősségből bőven jut a szülőknek és a nagyszülőknek is, akik rendszerint arra az álláspontra helyezkednek, hogy amiről nem beszélünk, az ugyebár meg sem történt: a múlt árnyoldalainak és bűneinek nyílt vállalása helyett jóval könnyebb és sokkal kevesebb vesződést jelent a történetek szőnyeg alá söprése. A holokauszt vonatkozásában ez a magatartás az elmúlt évtizedek során – összetett okokból kifolyólag – a mára zsidókat és keresztényeket csaknem egyformán körülvevő „nagy hallgatás”-ba torkollott, illetve azzá terebélyesedett. Dieter Schlesak könyve pedig éppen ezt a „nagy hallgatás”-t körülvevő falat döntögeti, mégpedig a leghatásosabb módon, maguknak a hóhéroknek és az áldozataiknak esetenként egybecsengő vagy egymásnak ellentmondó, de a hallgatást mindenképpen megtörő vallomásaival, a megtörténeteket rögzítő dokumentumokkal.

Dieter Schlesak példát mutat nekünk, magyaroknak abban is, hogy milyen módon kellene szembenéznünk a múlttal. Persze, a szerző dolga a miénknél valamivel könnyebb, hiszen Németországban már évtizedekkel ezelőtt elindult a szóban forgó folyamat, és az a romániaiainál, de a magyarországinál is jóval hatásosabbnak, hatékonyabbnak és eredményesebbnek bizonyult. Ez a bátor kötet mégis a katarzis erejével hatott, amikor két évvel ezelőtt a német olvasók kezébe került, egyfelől éppen azért, hogy a még élő kortanúk emlékezetét megrázza, másfelől pedig, hogy a pusztai tények megismerése révén immár több generáció számára is lehetővé tette a szembenézést,¹ a traumák feldolgozását, következtetésként az őszinte bűnbánatot és a megtisztulást is.

E nélkül márpedig nem emészthetjük meg a múlt évszázad embertelen rendszereit, és fenntartásmentesen nem mélyülhetünk el

¹ Még akkor is így van ez, ha a Schlesak-kötetből végeredményben nem derül ki, hogyan is kerültek Auschwitzba az 1940 és 1944 között Romániához tartozó Segesvárról származó zsidók, így dr. Böhm Gizella, Salamon Ella és mások.

a bűn és a bűnhődés gondolatkörébe. Mire gondolok? Tény kérdése, hogy a nagyapáink (a nálam fiatalabbak esetében dédnagyapáink vagy éppen üknagyapáink) generációja részt vállalt az 1940-es esztendő „zsidótlanítási” akcióiban, kezdve a székelyföldi zsidóság már 1940 őszén beindított határon túlra dobásának sikeres kísérletével, és befejezve az 1944 tavaszán lebonyolított általános deportálással. Ugyancsak tény, hogy generációjuk nem tiltakozott a sorozatosan bevezetett zsidótörvények ellen, amelyek a zsidót fokozatosan másodrangú állampolgárrá tették, és a társadalom pere-mére szorították. Nagyapáink elhitték – mert el akarták hinni – a Horthy-féle adminisztrációnak, hogy ha 1941–1942-ben a „rendezetlen állampolgárságúnak” kikiáltott zsidókat Magyarország és Észak-Erdély egész területéről összeszedik, és átdobják őket a határon, a mai Ukrajna területére (ahol a németek és ukrán segédjeik mintegy 16 ezer deportáltat lőttek tömegsírokba), életük jobbra fordul. Nagyapáink ott voltak az ukrainai harcmezőkön, ahol a magyar honvédség a zsidó munkaszolgálatosokat élő aknahúsként használta, állatok helyett fogta be őket a hadi technika szállítására (mert a zsidó nem számított embernek), és ahol az üldözöttek közül szintén sok ezren pusztultak el. És szintén nagyszüleink generációja volt az, amelyik Márton Áron példátlan 1944 májusi kolozsvári kiállása nyomán is néma maradt, sőt segédkezett az erdélyi zsidóság kirablásában, összegyűjtésében, gettóba zárásában és deportálásában.

Tudjuk persze, hogy voltak olyanok is, akik a nemzet testéből kiteszített magyar zsidóknak segíteni igyekeztek, de számuk fájdalmasan csekélynek bizonyult. Azt is tudjuk, hogy a háború után magyar honvédek és civilek ezrei járták meg a Szovjetunió lágereinek poklát. De e tények mögé nem bújhatunk, s nem feledhetjük egyetlen pillanatig sem, hogy a genocídiumban közreműködők jelentős része büntetlenül vagy a legenyhébb büntetéssel – lásd Victor Capesius példáját – megúszta a történeteket, és gondtala-

nul élt tovább közöttünk, arra törekedve, hogy örökre elhallgassa szörnyűséges bűnét.

Félreértés ne essék, kollektív bűnökről szó nincs, és ezt a túlélő zsidóság képviselői is leszögezték, már a háború utáni bíróság eljárások megkezdése előtt. De egyfajta kollektív felelősség a történetek miatt valamennyiünkre ránehezedik. Ennek okán egyértelműen le kell szögeznünk, hogy: 1) a gyilkosokat és az áldozatokat semmiféleképpen nem lehet, nem szabad összekeverni; 2) cinkosságot vállal magára, aki ezt mégis megteszi; 3) a cinkos célja az igazságtétel megakadályozása, az igazság elködösítése, az igazság letagadása vagy letagadásának elősegítése; 4) a megtörténetek megismétlődésének elkerülése érdekében kötelességünk a múlt számunkra fájdalmas és kellemetlen tényeivel szembenézni; 5) az elődeink nevében kötelességünk az áldozatok megkövetése és az okozott károk megtérítése.

A Harmadik Birodalomban lezajlott borzalmak résztvevői között Dieter Schlesak olyan csoportot is azonosított, amelynek szerepét – első látásra – a hóhérokénál és a azonnal halálba küldött áldozatokénál nehezebb értékelni. Azokról a zsidó deportáltakról van szó, akikkel az SS az auschwitzi gázkamrákban és krematóriumokban ember számára elképzelhetetlen munkákat elvégeztette. A 700–1000 főt számláló Sonderkommando tagjai voltak ők, akiket fogva tartóik három-négyhavonta ugyancsak a halálba küldtek (túlélők vallomása szerint tizenkét ilyen kommandó váltotta egymást az auschwitzi gázkamrák árnyékában), hogy tanú lehetne egyetlen egy se maradjon életben. Néhányan mégis túléltek a szörnyűségeket, köztük olyanok is, akik a halált várva naplót vezettek és ástak el az auschwitzi tábor területén, és akik a háború után elképesztő sorsukról, az általuk átélt borzalmakról különböző bíróságok előtt tanúságot tettek. A sonderkommandósok feladata volt a gázkamrákban gúliba merevedett holtak lenyírása, aranyfogaik kitépése, krematóriumba szállítása vagy szabadtéri máglyára hurcolása, elégetése, végül pedig a hamu eltüntetése. Másik csapat,

a Kanada-kommandó, eközben az elpusztítottak ruháit és csomagjait vizsgálta át, elsősorban aranyat, drágaköveket, pénzt, értékpapírt és más értékeket kutatva, de egyszersmind osztályozva is a gazdátlanul maradt holmit: ruházat, emléktárgyak, iratok, fényképek, szemüvegek stb., utólagos hasznosítás végett.

Nem kevesen állítják, hogy ez a két alakulat végül is az SS utasításait hajtotta végre, s nagyrészt olyan zsidókból állt, akik hitsorsosaik végső kirablásában, meggyilkolásában, elégetésében és poraik eltüntetésében segédkeztek. Csakhogy őket semmiképpen nem szabad egy napon emlegetni SS-gyilkosaikkal, mert amit tettek, azt nem szabad akaratból cselekedték, hanem lelkiileg és testileg megtört, ellenállásra már képtelen emberekként. A Sonderkommandónak egyébként a zsidókon kívül voltak német, lengyel és orosz tagjai is. Hogy mégis a zsidók voltak benne számbeli túlsúlyban, az elsősorban annak volt köszönhető, hogy 1943 után a haláltáborba gyűjtöttek 90–95 százaléka zsidó volt, s továbbá, hogy a németek minden áron be akarták bizonyítani: a zsidóság teljes mértékben romlott, alsóbbrendű faj, amely még arra is kapható, hogy önmaga elpusztításában részt vállaljon. A diabolikus gépezet vizsgálatát az egyik túlélő, a olasz zsidó Primo Levi mesterien végezte el öngyilkossága előtt egy évvel megjelent könyvében,¹ és megállapításai ma is érvényesek.

A Dieter Schlesak által is idézett Tadeusz Borowskinak, a Kanada-kommandó egyik tagjának a példája egyébként ebben a vonatkozásban sokatmondó. A háború után, azt követően, hogy borzalmas emlékeit leírta,² alig 29 évesen önkézével vetett véget életének, amely számára tovább nem volt vállalható. Főképpen azért, mert az auschwitzi haláltáborban elvesztett méltóság visszaszerzése lehetetlennek bizonyult, és ezzel nemcsak a különleges osztagok

¹ Primo Levi, *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

² Tadeusz Borowski, *Kövilág. Válogatott versek és elbeszélések*. Múlt és Jövő Könyvek, Budapest, 1999.

tagjai szembesültek, hanem mindazok a foglyok, akik a túléltek után nem a hallgatásba burkolóztak, hanem mélyreható önvizsgálatot tartottak. Talán cseppet sem véletlen, hogy szintén öngyilkosságba menekültek a lágervilág szörnyűségeit ugyancsak túlélő Jean Améry, Bruno Bettelheim, Paul Celan, Jerzy Kosinski, Primo Levi és mások, akik miután kiírták magukból pokoli emlékeiket,¹ a meghívott halált találták a kínjaik csapdájából kivezető egyetlen járható útnak, elszenvedett sebeik egyetlen gyógyírjának.

Az sem csoda, hogy az elszenvedett traumák és az ebből adódó sorsközösség sokkal inkább meghatározta egyes túlélők identitását, mint maga a zsidóságuk. Az Améryét például mindenképpen, a zsidósághoz ugyanis őt, a teljes mértékben asszimilált, német anyanyelvű osztrák zsidót édeskevényes fűzte. (Hozzá hasonló identitástudata volt egyébként a magyarországi és az észak-erdélyi zsidók jelentős többségének, akiket anyanyelvük és anyanyelvi kultúrájuk erőteljesen a magyarsághoz láncolt.) Éppen ennek következtében vált számára origóvá Auschwitz, minden abból indult ki, és minden oda volt visszavezethető, a zsidóságát beleértve. Ez a gondolatsor vezette el a végső, megdöbbenő következtetésig: „Auschwitzi sorszámom, amelyet itt viselek a bal alkaromon, jóval könnyebben olvasható, mint a Talmud vagy Mózes öt könyve, s alaposabb fölvilágosítást ad. Ez erősebben köt engem, mint a zsidó lét alapformája. Ha én magamnak és a világnak – beleértve a vallásos, illetve nemzeti érzelmű zsidókat, akik nem tekintenek maguk közül valónak – azt mondom, hogy zsidó vagyok, az auschwitzi sorszámmal fémjelezett valóságra és lehetőségekre gondolok.”²

A holokauszt utáni zsidó életérzést nagymértékben meghatározta tehát annak a megtapasztalása, amit a nürnbergi törvények

¹ Lásd például: Jerzy Kosinski, *A festett madár*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990; Paul Celan, *Halálfüga*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981.

² Jean Améry, *Túl bűnön és bűnhődésen*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2002.

által megnyitott korszakban „Entwürdigung”-nak, azaz a zsidók náciik által történő „emberi méltóságtól való megfosztásának” neveztek, s amit módszeresen, pszichikai és fizikai terror alkalmazásával hajtottak végre. Ennek fő célja az volt, hogy a zsidóságot végképp ellehetetlenítsék, s megértessék vele, sem szeretetre, sem pedig az életre nem méltó, következésképpen egyetlen joga és egyben kötelessége, hogy eltűnjön a világból. A háború után ki is derült, s a felsorolt gondolkodók példája is igazolja, hogy az elvesztett méltóság visszaszerzése cseppet sem könnyű, nagyon sok esetben pedig egyenesen lehetetlen feladat.

Dieter Schlesak műve e tekintetben is rendkívül fontos, hiszen a méltóság visszaszerzéséért folytatott harc vonatkozásában tanúvallomásai és dokumentumai finom párhuzamot vonnak a megkínzott túlélők és hóhéraik között. Nagyszerűen kirajzolódik munkájából az a szánalmas igyekezet, amellyel Victor Capesius a bizonyítványát magyarázza, s végeredményben saját méltóságának romjait próbálja megmenteni. Ez a párhuzam rendkívül hatásos eszköze a szerzőnek, segítségével az olvasó számára azonnal világossá válik, hogy ki az áldozat, és ki a hóhér, és e két szerepkörben lévőket remélhetőleg soha többé nem téveszti össze.

Tibori Szabó Zoltán

Victor Capesius, Frankfurt, 1960

I. Tanúskodó szemek

I

A zuhanyozók fele hajtanak. Hosszú gödörben lobogó lángokat látok, kiabálást, gyereksírást, kutyaugatást, revolverlövéseket hallok. A magas lángok vergődő árnyakat takarnak. A levegőben füst, szállingózó pernye, perzselődő haj és hús szaga terjeng. „Ez nem lehet igaz!” ordítja szomszédom. A német juhászkutyák gyerekeket, nőket, betegeket terelnek a lángokba. Óriási hőhullám. Aztán lövések. Tolószékét markoló öreget nyelnek el a lángok; átható sikoltás. Csecsemők magas ívben, fehér virágszirmokként repülnek a lángokba... Rohanó, halálra rémült fiúcskát a sarkában lihegő kutyák a lángok közé löknek. Csak egy sikoly marad utána. Egyik anyja a gyerekét szoptatja. Aztán belefordulnak a tűzbe. Kortynyi anyatej az örökkévalóságnak.

Adam látta, Adam tudja. Adam tud valami, amit mi nem tudhatunk, és soha sem fogunk megtudni.

De túlélte.

Tehát ő sem tudja, amit a halottak tudnak.

És túlélőként büntudat gyötri.

Az írás mentette meg a haláltól. „Ott” írta mindezt. Németül.

Adam: Német vagyok. Csak ezek csináltak belőlem zsidót. Német az anyanyelvem. Amikor már úgy éreztem, hogy nem bírom tovább, amikor már olyan elviselhetetlenné vált az egész, hogy legszívesebben sorstársaimmal együtt én is a lángok közé, az égő embergödörbe vetettem volna magamat, mindig ŐT toltam magam elé, a Nyelvédesanyát, mintha csak ő tudna meggyógyítani, egyedül csak ő.

Itt van, olvasd, képtelen vagyok felejteni. És kezembe nyomott egy apró betűkkel telerótt papírlapot.

De az élet megy tovább, mondta. És maga elé meredt. Ha belép a szobába, forogni kezd körülötte a világ, betölti az egész szobát, az egész házat; jelenléte megváltoztatja a teret. Ha belép a szobába, mindenki elhallgat, megnémul.

Adamról van szó, aki O'TT volt, a krematóriumok Sonderkommandójának¹ tagjaként. Akiben benne él mindaz, amit mi képtelenek vagyunk felfogni: Adam él, szemébe nézhettem, megérinthettem, együtt ebédeltünk, együtt sétáltunk, beszélgettünk. Pillanatonként átélhettem hallgatásait, magába merüléseit, sorozatos magába roskadásait... Halálos távollét... jelenlét... mint akkoriban... annál a sírveremnél. Akkoriban? Azt a sírvermet soha nem lehet betemetni.

Adam: És akkor hirtelen – ilyet még soha nem éltem át, képtelen vagyok leírni – tudatos énem elidegenült önmagától, és átpártolt a „másik” oldalra; furcsa részvétet éreztem az SS-katona iránt, ahogy abban a kibírhatatlan hőségben gyilkos feladatát végezte. Némán összenéztünk: Nem, ilyen, ILYEN! nincs. De igen. Megtörtént!

Így írt Adam, az utolsó segesvári zsidó. Többször meglátogattam. Utolsó találkozásunkkor rám tört az érzés, hogy ez lesz az utolsó, mert nagyon öreg már, és sokat betegeskedik. De azóta is tartjuk a kapcsolatot (hetente kétszer felhívom), és itt van ez a sok levél meg a naplója, a „tekercsecskék”, amelyeket – természetesen másolatban – a rendelkezésemre bocsátott; vagyis elérhető, még akkor is, ha csontvázfejében mélyen ülnek fekete szemei. A szíve nagyon gyenge, szétzúzott csontjai rosszul forrtak össze, nagy fájdalmai vannak, a lágerben töltött kemény teleken, a 37 fokok hidegben szerzett reuma kínozza, légmelle van, és csak az egyik tüdeje működik, a másik teljesen elmeszesedett. Barátai, felesége, gyerekei, szülei rég meghaltak. Egyedül maradt. Adam MÉG él.

¹ rendkívüli különítmény (német)

Naponta magához öleli halott feleségét. Ilyenkor valami átítatja a földet, a padlót, a virágokat, a gyepet, a fény beszűrkül, a szűnni nem akaró mélységes félelem eluralkodik a világon. Ez a rettegés. Adam: Ha elhallgatok, a bennem lakozó fekete állatok komiszan felröhögnek. Mert sötét állatok lakoznak a bordáim között. Fenyegetően összezárt szárnyakkal döfődnek, vagy behatolnak belső szerveim üregeibe, ahova én már nem merek visszahúzódní. A sötét belsőségekben az irtózat uralkodik. Testemen kívüli üregek után kutatok, magánkívüli rettegésben. Ha beszédem az erős pirulákat, az állatok rövid ideig elcsendesednek, gyenge nyirokszöveteimre feküdvén végigálmodják rémálmaimat, míg üldözötten fel nem riadok egy másik álomban..., ahol hirtelen minden feloldódik, a kezek megfeketednek, feleségem, ki OTT vált hamuvá, szürkévé oldódik, a szoba, a falak feloldódnak, de nem a fényességben, hanem a szürke semmiben, a homályos hamureggelben, hamu, hamu... minden feloldódik, a világ csak egy szakadék... S aztán az ébredés, minden reggel, négykor, süvítő sípolás, parancsszavak: Felkelés! Elkészülni! Keljetek fel disznók! Megint a lágerben ébredék, mint mindig. S tudom, hogy a többi csak álom volt, egyfajta vakáció.

Csak az emberek a fontosak. Az ismerősök és az ismeretlenek. Az élők és a holtak. A holtak nevében beszélünk, a holtak által élünk. Talán már kinyitották egyik kapuját annak a birodalomnak, amely csak eme büntettek elkövetése után merülhet feledésbe! Csak a holtak valóságosak. Azok, akik tudnak róla, akik végigcsinálták. Minden más megszűnt számomra létezni.

Adam élményei elmesélhetetlenek: Arról van szó, mondta Adam, hogy mi, akik mindazt átértük... egy más világból jövünk... Feneketlen szakadék választ el tőletek, a borzalmak szakadéka. S ennek több köze van a puszta élethez, mint a bűnösök és az áldozatok közötti szakadékhöz; feltéve, ha a tudatlanokat és a némákat nem számítjuk a bűnösök közé! Mert az ott történtek gyökeresen megváltoztatták a világ arculatát!

Aztán mondani kezdte földijének, a csernovici Paul Celannak a versét. Nagyon halkan, mintha csak magának szavalná. Mintha a halottak, az áldozatok, a meggyilkoltak mondták volna a verset, átlépve élet és halál határán, hogy szívünkben reményt ébresszenek, hogy vigasztaljanak, mert amióta minden megváltozott, már a halál sem a régi, nem kell félnünk tőle, mert ŐK itt voltak, hal-
kan, biztatóan, de alig lehetett hallani a hangjukat: *Ha a milliányi áldozatnak értelme van, akkor a majdhogynem esztelen reménynek is esélyt kell adnunk, hogy az élet és a halál között valóban megnyíltak a határok: „az órák szomját oltja, / amit most iszunk: / jelenlétünkkel / telik be a körkörös idő. / Ízlünk neki?”¹*

Adam németül írt, miniatűr papirusztekercecsekhez hasonló parányi tekercsein még az is rajta volt, amit ő elfelejtett, igenis el kellett felejtenie, hogy túlélhesse. Úgy szedte elő ezeket az apró tekercseket, mintha azok lennének az igazi tanúk, és nem ő maga, mintha velük kezdődne az a valami... valami... Tétovázó kezekkel vette ki őket a kopott, ősrégi íróasztal fiókjából, félénken, mintha nem illenének a hétköznapiakhoz, a mai világhoz, mert nem érzékelhetőek, nem láthatóak, mintha megégett tóra-tekercsek másolatai lettek volna, úgy ért hozzájuk... ezekhez a megsárgult papírokhoz... ott heverték szikkadt tenyerében... hirtelen lehajolt... megszagolta őket... Felém nyújtotta... mintha valami olyasmit szeretett volna tudomásomra hozni, amit másként lehetetlen... még mindig bennük volt a füst, a hamu és az égett bőr szaga...

Hallom, ahogy beszél, hallom, ahogy válaszolgat a telefonban, órákig beszélgettünk... Hallom hangját a hangszalagról. És a „valódi”, eleven, csendes, megfontolt orrhangját is hallom. Mindig németül beszélt, német szavakkal, német mondatokkal. Egyszer megkérdeztem tőle, hogyan képes „mindazok után” még elviselni ezt a nyelvet. Feldühödött, ordítani kezdett. *Csak az SS-esek akartak zsidót csinálni belőlem, addig fogalmam sem volt, hogy az vagyok, mert német voltam, németül beszéltem, első szavaimat ezen a*

¹ Szívből és kéregből... – Marno János fordítása.

nyelven gagyogtam. Ő volt a vigasztalóm, ő volt, aki sírt, itt bennem, az anyanyelvem. Jól hallottam, hogy sír, amikor ezek a vad ember-állatok, akik noha Németországból jöttek, pocsékul beszéltek németül, igen, „németek” voltak, de csak nyelvszemét jött ki ordítózó torukon. Analfabéták, akik csak ugatni tudtak németül... Védekeztem, én a német, ők az állatok... és persze nem sikerült nekik zsidót csinálniuk belőlem, mert én német vagyok ÉS zsidó; nagy ajándék, kacagott fel keserűen, és az is maradok, érzelmeimmel, létezésemel, verseimmel és naplóimmal együtt, nem fognak pótgyőzelmet aratni ezek az álnémet hóhérok azzal, hogy csakis ŐK a németek.

De hol van Adam? Talán csak álmodtam volna, hogy együtt vagyunk? Nem, ugyanazt a levegőt szívtuk segesvári otthonában; éjszakákat beszélgettünk át a kisváros nyugalmaiban. És a „teker-csecskék” is valóságosak, megtapogathatom bármelyiküket. Feliz-zanak, a tűz martaléka lesz minden, hamu nélküli tűz, végigolvastam az összest; bennük VAN, és mindörökre bennük marad az átélt borzalom, mélyen beléjük vésődött, nem tudtuk kitörölni, miután – iszonyodva – végigolvastuk az összest, megállapítva, hogy egyetlen hasonló dokumentum vagy beszámoló sem rendített ennyire meg, mint ez a rémálom.

Napokig olvastam őket, újra meg újra, aztán szünetet tartottam, azt hittem, hogy álmodok, majd néhány átalvatlan éjszaka után rájöttem, hogy megváltoztam, mégis írok tovább, mintha csak most jutottam volna odáig, hogy megírjam a való igazat, mintha csak most kezdett volna felszállni a tudatomat körülfogó vastag köd, a tudatomról és a magamba feledtségről, végre még itt, ebben az életben. Milyen KÉSŐN! S fülemben csengtek Adam figyelmeztető szavai: *Tenned kell valamit, segítened kell... Az utókort a lehető legpontosabban kell tudósítanunk.*

A borzalom talán azért annyira átható ezekben a hamuszín-tekercekből, mert Adam Auschwitzban, az iszonyat kellős közepén, a borzalmak átélése közben, vagyis ABBAN a megmagyarázhatatlan lidérces állapotban írta le az elképzelhetetlent, s így

ennek rettenetes visszhangja közvetlenül beépült e német nyelvű zsidó tudatába. A többi szemtanú csak jó húsz év múlva számolt be szóban vagy írásban (gyakorta dadogva és zokogva) a különböző tárgyalásokon... Ezt a bizonytalanságot érezték Salamon Ella tanítónő és édesanyja, Böhm Gizella gyermekorvos is. Mindketten Segesvárról származtak:

Salamon Ella: „1964-ben a frankfurti Auschwitz-perben mikrofonnal a kezünkben kellett tanúvallomást tennünk nagyszámú hallgatóközönség, többek között a szociológiai és a jogi kar egyetemistái előtt. Szóval, a túlélő tanúk tartották az »előadást«. Azokat a napokat nem éltük volna túl nyugtatók nélkül.

Nagyon nehéz volt az ott-tartózkodás, abban az ellenséges országban. Már a kövek láttán is elsírtuk magunkat, minden elhangzott szó sértően hatott. Akit a kígyó megmar, a gyíktól is fél.

A frankfurti repülőtéren az egykori ellenállási mozgalom női tagjai fogadtak. Alig szálltam ki a repülőgépből, egyikük máris kedvesen megölelt. Emmi Bonhoeffer volt...

A bíróságon egy jó óráig tartott a kihallgatásom, anyámat két órán keresztül vallatták. Emmi és néhány márianővér is jelen volt. Ez nagy bátorítás volt számunkra, mert a Capesiust védő Laternser ügyvéd nagyon sértően viselkedett. Megtévesztő és zavaros kérdések zuhatagával árasztott el. Amikor a karomra tetovált szám után érdeklődött, s én ezt nem tudtam neki fejből megmondani, gúnyos undorral elfordult tőlem. S mintha ez nem lett volna elég, másnap a *Frankfurter Allgemeine*¹ azt írta, hogy nagyon színpadiasan viselkedtem.”

Az Auschwitz-per egy másik tanúja szerint: A hallgatóság benultan ült, ijedtségtől tágra nyílt szemeit a tanúságtételre kihívott nőre függesztette, aki kimért szavakkal elbeszélte, hogyan kínozták meg a foglyokat a hírhedt Boger-hintán. Egyszer csak elakadt a hangja. Zokogva folytatta, hogy egyik nap ötven, öt-tíz éves gyerekek érkezett teherautón. „Jól emlékszem egy négyéves kislányra...”

¹ Frankfurter Allgemeine Zeitung – majna-frankfurti napilap

Megnémul, vállait rázza a zokogás. Bénító iszonyat a hallgatóság arcán...

Adam: Tudod, engem is beidézték tanúnak, de egy súlyos betegség és a kései szövődmények miatt egyre gyakrabban rám törő erőtlenség megakadályozták, hogy elutazzam Frankfurtba. Szerencsére megtették helyettem mások.

Meséltem Adamnak a dilemmámról. Hogy nem tudom eldönteni, miért annyira mások az ő hamuiratai, hogy miért hatnak meg százszorosa jobban, mint a pokolról írott többi feljegyzés.

Tudod, én nem az érzelmi nyomorról beszélek, hanem a felfoghatatlan tényekről... főleg a vermeknél történetekről... A csecsemők magas ívben fehér virágszirmokként repülnek a lángokba... tudod, most, amikor újraolvastam, hogy miket ÉLTEM ÁT, összeszorult a szívem, újra abba a lelkiállapotba kerültem, amelyet hál' Istennek már elfelejtettem... Így volt, tényleg így volt... Tudod, ezekről a hihetetlen kegyetlenkedésekről több sorstársam is írt már, gondolj csak Filip Müllerre, vagy a kommandós Dov Paisikovicra, vagy a „Könny nélküli zokogás” szerzőjére, Gideon Greifsrá. De említhetném dr. Nyiszli Miklóst is, Mengele segédjét. Egyet azonban nem szabad elfeledned: 1944 májusa és júniusa, vagyis az az időszak, amikor erdélyi földieink a gázkamrában elpusztultak, a világtörténelem legrettenetesebb nyárelője volt. Közel húszezer ember pusztult el, akár egy nagy csatában, de ezek nem katonák voltak, hanem kislányok, asszonyok, csecsemők, gyerekek és öregek. Két hónapon keresztül, reggeltől estig üzemeltek a gázkamrák, két hónapon keresztül, reggeltől estig hallatszott a fuldoklók halálhörgése. Auschwitzban ekkor hágott tetőpontjára a gyilkolás.

Körülbelül 900 nap alatt 600 halálvonat érkezett, több mint egymillió zsidóval és húszezer szintivel meg romával. Az SS-esek folyamatosan, éjt nappallá téve gyilkoltak. Az áldozatok legtöbbször azonnal a gázkamrába került. Az ajtókat húsz perccel a Cyklon B gáz betöltése után nyitották ki. A kiürítésre odarendelt foglyokat kétezer egymásba kulcsolódott, meztelen hulla fogadta. A csecsemők,

a gyerekek és a betegek szétlapítva legalul feküdtek, a gáz ott terjedt a leghamarabb. Rajtuk feküdtek a nők, legfelül pedig a legerősebb férfiak. Spórolás végett, általában kevesebb Cyklon B-t vettek be a kelletténél, ezért az emberölés húsz percnél is tovább tartott, a leggyengébb áldozatokat a szívósabbak taposták agyon. Kétezer ember elgázosításához 16 darab, 500 grammos bádogdobozt használtak. Egy doboz ára 5 birodalmi márka volt.

Ez volt az évezred hóhérainak utolsó rohamja, az egész 1944 novemberéig tartott. A magyar és az erdélyi zsidók 1944. március 19-ig biztonságos enklávéban érezték magukat. Márciusig a magas rangú magyar tiszték védték zsidó honfitársaikat, többek között azzal, hogy munkaszolgálatra osztották be őket a hadsereghez, és Horthy is védte őket; 1940-től, vagyis a bécsi döntés kezdetétől, Magyarországon és Erdélyben körülbelül 795 000 zsidó élt. 1944. március 19-ig ők még mind életben voltak.¹ De ekkor Hitler gyanakodni kezdett, mert Horthy titkos tárgyalásokba fogott a Szövetségesekkel! Március 19-én a német csapatok bevonultak Magyarországra. Eichmann megjelent Budapesten, és azonnal döntött: villámakció keretében meg kell semmisíteni a magyar zsidóságot.

1944. május 4-én, Bécsben, már össze is hívták az intézkedés menetét előkészítő konferenciát. Összeállították a halálvonatok menetrendjét. A többi ment, mint a karikacsapás. Nézd, itt a frankfurti Fritz-Bauer Intézet naptára.

Adam nyomtatott ívet vett elő gazdag archívumából, és elkezdte olvasni:

„1944. május 4-én, Bécsben, megtartották a magyar zsidók deportálásához szükséges tehervonatok menetrendjét egyeztető konferenciát. A Kárpátok térségében levő tíz lágerből (1. zóna) 200 000 zsidót fognak deportálni; Erdély területén (2. zóna) jelenleg körülbelül 110 000 zsidó él. A határozat alapján ezekből

¹ A valóságban 1944. március 19-ig már több tízezer magyar zsidó elpusztult a kamenyec-podolszkiji vérengzésben és a munkaszolgálatban. (szerk. megj.)

a zónákból május közepétől naponta négy szerelvény induljon, egyenként 3000 zsidóval.

1944. május 9.: A magyar zsidók megsemmisítésére irányuló akció felgyorsított előkészületei során Rudolph Höß, az auschwitzi SS-telephely rangidős tisztje kiadta a parancsot, hogy a rámpát és az Auschwitz II – Birkenau koncentrációs tábor fele vezető vasúti mellékvágányt, valamint a rámpához vezető három sínpár építését felgyorsított munkatempóba fejezzék be, a kihasználatlan hullágetető kemencéket az V. krematóriumban helyezték üzembe, a hullák elégetésére ássanak öt gödröt (három nagyobbat és két kisebbet), a 2-es számú bunkert újra átalakítsák gázkamrává, itt ássanak újabb gödröket, valamint állítsák fel újból az öltözőknek szánt barakkokat. Höß újra áthelyezte Otto Moll SS-Hauptscharführert,¹ a Gleiwitz I. mellékláger parancsnokát Auschwitzba, ki-nevezte az összes krematórium kommandós parancsnokának, de ő felelt a gázkamrákban megölt emberek hulláinak szabadban történő elégetéséért is. Höß megparancsolta továbbá, hogy a krematóriumoknál bevetett különleges kommandó és a rablott javakat osztályozó »Kanada« elnevezésű kommandó létszámát további foglyokkal erősítsék.

Minden akció titokban történt. A III. krematórium udvara köré álcaként védőfalat húztak.

A IV. krematórium udvarára Moll asztalokat és székeket hordatott, mert felismerte, hogy a halálra ítélt embertömeget lehetetlen egyenesen a gázkamrák fele szorítani. A szabadban tartózkodó áldozatok számára ezek az asztalok és székek amolyan pótló-zókként szolgáltak, hiszen a krematórium épületében berendezett öltözők túl szűkek voltak a számtalan halálraítélt férfi, nő és gyerekek számára.”

Az emberirtás mozzanatait tökéletesen összehangolták. A transzportok „lebonyolítását” pontosan előkészítették. A láger parancsnokságának az egyes szerelvények érkezését táviratok és telefon-

¹ SS-főszakaszvezető (német)

hívások jelentették. A parancsnokság ezek után utasításokkal látta el az internáló tábor vezetőségét, a politikai osztályt, a SS-telephely orvosának hivatalát, a menetosztagot, az őrtornyokat és a munkakülönítményeket. Az egyes transzportok „lebonyolításánál” résztvevő csoportoknak külön szolgálati rend írta elő a rámpáknál történő különleges akciókban való „részvételt”...

2

Salamon Ella: „Az egész 1944. május 26-án kezdődött. Akkor deportáltak. Ötven kilót vihettünk magunkkal. Egy bevarrt zsákban. Bőröndről szó sem lehetett. 26-án felszámolták a gettót. Hajnali öt óra van. Mindenki pakol. Az élelmiszert és az értéktárgyakat. Az ékszert és az orvosságot. Mama az orvosi táskáját és a műszereit is becsomagolja. Deportálás. Végérvényesen. Panaszos hangok. A város összes ablaktáblája becsukva, az utcák üresek. Csak a gettóból elindított embertömeget hallani. Ahogy cipőik az aszfalton kopognak.

Nyolcvan embert zsúfoltak egy-egy bűzös marhavagonba. Megrázó jelenetek: két fiatalasszonynak elborult az elméje, nem volt élelem, nem volt ivóvíz, az emberek saját vizeletüket itták. Mások kitépték szájukból az aranyfogakat, hogy egy pohár vízhez juthassanak. Őreink, az elején magyarok, a határt átlépve SS-katonák, elszedték az aranyat, de nem adtak vizet. Útközben minden holminktól megfosztottak.

Az állatokat biztosan megittatták volna. Velünk nem törődtek. A vagonok óriási vasajtajai mindvégig zárva voltak. Csak néhány centiméternyi rés volt közöttük. Ezen a néhány centiméteren keresztül kellett 84 embernek lélegzenie!

Négy napon és három éjjelen keresztül nem láttuk Isten szabad egét. A helyzet elviselhetetlen volt, hiszen még a dolgunkat is ott,

egymás szeme láttára kellett elvégeznünk. Néhányan beleőrültek. Mellettem középkorú asszony feküdt. Egyetlen éjszaka alatt teljesen megöszült.

Az ikrek emlékétől ma sem tudok szabadulni: a második nap reggelén ölembe vettem őket, s felkapaszkodtam a vagon résnyi nyílásához, hogy apró útitársnőim egy csepp friss levegőt szívhasanak. Hatévesek voltak, szépek, egészségesek és nagyon okosak. Egyfolytában kérdésekkel ostromoltak. Alig győztem válaszolni. Dr. Mauritius Berner lányai voltak. Apjukkal jóval később Jeruzsálemben találkoztam. Lányai füstté váltak. Ölemben érzem testük melegét... velem maradtak.”

Dr. Mauritius Berner: „Kinyitották a zárat, lehúzták a rövid láncokat, az ajtó kitérült. Kint nagy embertömeg mozgolódik, a miénkkel párhuzamos sínen elhagyott tehervonat. A két szerelvény között haladunk. Az üresen tátongó vagonok előtt ezernyi bőrönd, csomag elképzelhetetlen összevisszaságban. Nem értjük a helyzetet. Hová kerültünk? Mi történt? Ki okozhatta ezt a pusztítást?

A szerelvények között haladva, néhány száz méterre előttünk két furcsa alakú gyárkéményt fedezünk fel, többméteres lángnyelvek törnek fel belőlük. Igyekszünk tájékozódni, szeretnénk tudni, hová kerültünk. A rengeteg szétszórt csomag látványa azt a benyomást keltette, hogy szétbombázott állomásra érkeztünk. A hajnali fényben magasba csapó tűzoszlopokról pedig azt hittem, hogy bánya vagy esetleg öntöde világító kéményei. Eszembe jutott a dantei pokol kapuja. Valószínűleg bányában vagy öntödében fogunk dolgozni, mondtam a feleségemnek, s gyorsan hozzátettem, hogy mindent ki fogunk bírni, csak mi öten együtt maradhassunk, még a legnehezebb munkát is el fogjuk végezni, csak ne válasszának el egymástól. További szemlélődésre nem marad időnk, mert néma, kék-fehér csíkos zebrákhoz hasonlító alakok érkeznek, botjaikkal némán terelni kezdenek, elszedik magunkkal hurcolt utolsó csomagjainkat. Az ellenszegülőket azzal nyugtatják, hogy egyelőre mindent itt kell hagyni, később mindenki visszakapja,

ami az övé. Nem hiszünk nekik, foggal-körömmel ragaszkodunk utolsó javainkhoz. Néhány lépéssel odébb német katona áll elénk, és elmagyarázza, hogy csomagjainkat le kell itt adnunk. Engedelmesen a vagon elé rakjuk őket, s mondom a feleségemnek, hogy több is veszett Mohácsnál, a lényeg, hogy mi öten együtt vagyunk. Ebben a pillanatban újabb német katona állja el utunkat: »Férfiak jobbra, nők balra«, s egy pillanat múlva már el is szakítottak feleségemtől és gyerekeimtől. Párhuzamos sorokban, de egymástól elválasztva haladunk tovább. A tömeg magával sodor. Hirtelen eszembe jut, hogy a tegnapiról megmaradt fél üveg ivóvíz a kabátom zsebében van. Átfurakodok a másik sorba, és odanyújtom feleségemnek az üveget. Azonnal visszalökődnek. Feleségem utánamkiált, hogy »Gyere, kedvesem, csókolj meg!« Megint hozzájuk furakodok, megcsókolom a feleségemet és a gyerekeket. Könnybe lábadt szemekkel, a fájdalomtól elszorult torokkal nézek a halálfélelemtől tágra nyílt, szomorú szép szemeibe. A gyerekek némán követték anyjukat. Nem fogták fel, hogy mi történik velük, tehetetlenül sodródtak a tömegben. Megint szétválasztottak, egy katona visszalökődött a kordon túlsó oldalára. Úgy váltunk el egymástól, hogy vigasztaló szót, biztató pillantást sem tudtunk váltani. Néhány pillanat múlva végleg elvesztek a szemem elől.

A tömeg engem is továbbsodort, csakhamar tágas térre érkezünk. A kilátást itt már nem takarták el az egymás mellett álló szelvények. A katonák és a csíkosok menetoszlopokba rendeznek.

Egyszer csak hallom, hogy »Az orvosok itt gyülekeznek!« Többen is kiállunk a sorból, s a vöröskeresztes karszalagú kollégákhoz lépünk. A tömeg akadozva halad mellettünk – a férfiak az egyik, a nők a másik oldalon.

Kisvártatva észrevesszük, hogy mindegyiküknek magas terméttű német tiszt elé kell lépnie, aki bőrkesztyűs hüvelykujjával jobbra vagy balra küldi az embereket, szétválasztva az egymás mellett haladó családtagokat. Távolról is jól látszik, hogy az idősebbeket, a gyengélkedőket és a gyerekes anyákat elválasztja a fiatalabb, erő-

sebb férfiaktól és nőktől. A békétlenkedőket hangos szóval megnyugtatja, hogy erre azért van szükség, mert még tíz kilométernyi gyaloglás áll előttük, az öregeket, betegeket és a gyerekeket teherautók fogják elszállítani. A célhoz érve mindenki megkeresheti a hozzátartozóját.

Valóban, a sínek mellett vöröskeresztes teherautók és kiskocsik állnak, tehát felkészültek a gyengébbek elszállítására. Néha idehallatszik a tiszt erős hangja, hogy a betegeket a közeli kórházba fogják szállítani. Az emberek jobbra vagy balra távoznak, a mielőbbi viszontlátás reményében.

A jobb és bal fele integető tiszt hirtelen nálunk terem. Barátságosan megkérdezi, ki hol járt egyetemre, s hogy van-e beteg vagy kifáradt közöttünk, mert még tíz kilométernyi gyaloglás vár ránk. »Nyugodtan beállhatnak a sorba uraim, a teherautók készen állnak.«

A mellettem álló Kőváry gyógyszerész azonnal átáll a másik sorba. Közben magyarázni kezdjük a tisztnek, hogy irataink, orvosi diplomáink a vagonoknál hagyott csomagokban vannak. »Legalább a diplomáinkat vehessük magunkhoz...« »Természetesen – válaszolja pillanatnyi gondolkodás után –, a diplomáinkra még bizonyosan szükségük lesz!« Visszarohanunk a vagonokhoz, lázasan csomagjaink után kutatunk. Hamarosan rátalálok a bőrröndömre, diplomámat, irataimat magamhoz veszem, majd visszatérek a csoportomhoz. Hirtelen megpillantom a jobbra meg balra távozó asszonyok csoportjában feleségemet a gyerekekkel. Odarohanok a német parancsnokhoz, és megkérem, engedje meg, hogy a feleségem és a gyerekeim velem maradhassanak. Arra hivatkozom, hogy én is orvos vagyok (hogy külön csoportba állítottak, arra következtettem, hogy ezután is orvosokként fogunk dolgozni), és három gyerekem van, közülük ketten ikrek, s ezért nagyobb figyelmet igényelnek. »Ikrek? Hívja vissza őket!«, mondja a tiszt. Boldogan utánuk rohanok, feleségem és gyerekeim nevét szólongatva. Megfordulnak, odaszaladok hozzájuk, és visszahozom őket. A tiszt odavisz a szelektáló orvoshoz, s jelenti, hogy a

két gyerek ikerpár. A másik azonban rájuk sem hederít; elutasító kézmozdulattal csak annyit mond: »Később, most nem érek rá.«

»Vissza kell menniük a csoportjukhoz, ahonnan kiemeltük őket«, mondja a tiszt. Aztán megszólal magyarul: »Ne sírjon, a felesége és a gyerekei elmennek fürödni, egy órába sem telik, újra együtt lesznek.«

Salamon Ella: »Az Auschwitz fele indított szerelvény minden vagonjában nyolcvan voltunk. Dr. Berner ikrei az ölemben ültek. Szeretem a gyerekeket. Hogy megkönnyítsem az utazásukat, mesét mondtam nekik. A vagon falán volt egy repedés, oda húzódtunk, hogy kapjunk egy kis friss levegőt.«

Főbíró: »Capesius vádlottat auschwitzi deportálása előtt is ismerte?«

Salamon: »Igen. Egyszer, amikor ott volt a rendelőben, apám behívott azzal, hogy »a gyógyszerész bácsitól ajándékot kapsz«. Itatáspapírt kaptam tőle. Úgy 12-13 éves lehettem. Capesius kedves volt hozzám. Aztán Auschwitzban újra összetalálkoztunk. De már Segesváron is láttam néhányszor. Az úszóiskolában még fényképet is készített rólunk, ez ma is megvan.«

Főbíró: »Tudja, hogy mi lett dr. Berner ikergyerekeinek a további sorsa?«

Salamon: »Sohasem láttam viszont őket. Dr. Bernerrel a birkenaui férfilágerben találkoztam. Azt mondta, hogy feleségét és gyerekeit azóta sem látta.«

Megérkezésünk után a transzport egy bizottság elé került. Minden fogolytól megkérdezték, hogy tud-e járni, mert ha nem, teherkocsin fogják tovább szállítani. Nagyon fáradt voltam, kocsira szerettem volna ülni, mire anyám elkezdett velem magyarul kiabálni, hogy szó sem lehet róla, gyalogoljak csak tovább. A bizottság elé kerülve, azonnal felismertem Capesiust, a segesvári patikust, és nagyon elcsodálkoztam, hogy ilyen körülmények között találkoztunk.»

Dieter Schlesak 1934. augusztus 8-án született Segesváron. 1959-ben germanisztikai tanulmányainak befejezése után a bukaresti *Neue Literatur* című folyóirat szerkesztője lett. 1969-ben kitelepült Németországba. 1973-tól az olaszországi Camaiorében és Stuttgartban él.

Fontosabb művei:

Geschäfte mit Odysseus (próza), Bern 1972; *Weisse Gegend – Fühlt die Gewalt in diesem Traum* (versek), Reinbek 1981; *Vaterlandstage und die Kunst des Verschwindens*, (regény), Zürich 1986; *Aufbäumen*, (versek), Reinbek 1990; *Wenn die Dinge aus dem Namen fallen* (esszék), Reinbek 1991; *Stehendes Ich in laufender Zeit* (naplójegyzetek), Leipzig 1994; *So nah, so fremd. Heimatlegenden* (naplójegyzetek és tanulmányok), Dinklage 1995; *Landsehn*, (versek), Berlin 1997; *Tunneleffekt* (versek és esszék), Berlin 2000; *Lippe Lust* (versek), München 2000; *Der Verweser* (regény), München 2002; *Los. Reisegedichte* (versek), München 2002; *Romans Netz, Liebesroman* (regény), Köln 2004; *Eine Transsylvanische Reise* (útleírás), Köln 2004; *Zeugen an der Grenze unserer Vorstellung* (esszék, tanulmányok, arcképek), München 2005; *Sette Volte sete, Grenzen Los, Poesie, Gedichte* (versek), Pisa 2006; *Herbst Zeit Lose, Liebesgedichte* (versek), München 2006; *Capesius, der Auschwitz-apotheker* (regény), Bonn 2006; *Namen Los. Liebes- und Todesgedichte* (versek), Ludwigsburg 2007.

Tartalom

Tibori Szabó Zoltán:

Az emberi méltóság nyomában – Dieter Schlesakkal 5

I. Tanúskodó szemek 19

II. Az auschwitzi gyógyszerár 91

III. A „nemzettest”-örület és a gyógyító német nyelv 193

IV. Rendszeretet és kötelességtudat, semmi egyéb 219

V. Szerelem a haláltáborban 243

VI. A tudomány valóban nem ismer határokat 257

VII. Muzulmánok, Auschwitz élőhalottjai 277

VIII. A Sonderkommando lázadása 297

IX. A vég 315

Felhasznált és idézett irodalom, források 333

A fontosabb személyekről 337

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SCHLESAK, DIETER

Capesius, az auschwitzzi patikus / Dieter Schlesak. -
Miercurea-Ciuc: Bookart, 2008

ISBN 978-973-88358-5-6

821.112.2(498)-31=511.141

A kiadásért felel a Bookart Kiadó igazgatója
Megjelent 21,75 ív terjedelemben Minion betűtípussal szedve
Olvasószerkesztő Singer Júlia
Tördelő Csomortáni Hunor
Készült a csíkszeredai Alutus Rt. nyomdájában
Felelős vezető Hajdú Áron igazgató